

УДК 021(470+571)"1927"/"1928"

Микола Зніщенко,
кандидат історичних наук, генеральний директор Київської
обласної бібліотеки для дітей,
заслужений працівник культури України

"Красный библиотекарь" — роки 1927, 1928: події, факти, коментарі. Погляд із XXI століття. Хроніка надій та ілюзій*

Рік 1927 був першим ювілейним підсумковим роком для "Красного библиотекаря". Перша п'ятирічка часопису пройшла в буремних та доленосних подіях, пов'язаних із закладенням основних напрямів соціалістичного загальнобібліотечного руху під красномовною назвою "Красный библиотекарь", розробленням стратегічних бібліотечних засад, де методичною основою стало марксистсько-ленінське вчення та комуністична ідеологічна спрямованість.

Теорія і практика бібліотечної роботи повинна була відповісти вимогам рішень та постанов ВКП(б), зокрема "К перевыборам в Советы": "В этом году, когда мы объявили довольно решительную борьбу кампаниям, кампания по перевыборам, ввиду ее политической важности, должна быть включена в план работы всех наших библиотек". Наміри Центрального Комітету більшовицької партії були дуже зрозумілими для всіх бібліотекарів аж до 1991 року, а саме: "Мы стремимся к тому, чтобы в различное время в советах состояли и активно участвовали в их работе все рабочие и крестьяне, работницы и крестьянки, чтобы самые отсталые слои подтягивались к политической и общественной жизни и постепенно учились управлять государством".

"На фронте деревенской библиотечной работы" — справ було "хоч відбавляй", тільки встигай "охватывать, проводить, контролировать": аналіз читаності всіх категорій читачів за віком, видом діяльності, партійної приналежності, читацьким стажем. Тож і друкував "Красный библиотекарь" із номера в номер звіти про дотримання цих вимог, які уміщувались у рубриці "Библиотечная жизнь в СССР". Для прикладу назвемо декілька публікацій: "Библиотечная работа в Томске" (Н. Зіневич); "На Дальнем Востоке" (Л. Карпов); "Библиотеки Минска" (Бас); "Библиотека северо-кавказских профсоюзов" (А. Гольдфарб). Всі ці звіти-статті об'єднує тема пошуку "нечитаючих", аналізу прогресивної, потрібної для суспільства "борців" літератури, вилучення шкідливої, ворожої тощо.

Багато уваги "Красный библиотекарь" приділяв "притягуванню" жінок до політики і бібліотеки. "Втянуть в политику массы нельзя без того, чтобы в политику не втянуть женщин, ибо женская половина рода человеческого при капитализме была угнетена вдвойне".

Стаття П. Гурова "О работе с книгой" присвячена "вопросу о повышении качества работы с беллетристической", бо виявляється в аналізованій період намітився "уклон в сторону продвижения научной книги", який призвів до того, що бібліотеки "предоставили читателям полнейшую свободу в отношении выбора художественной литературы". Співробітники книгозбірень, сприйнявши це зауваження як недолік у

роботі, сполошилися й оперативно взяли його виправляти, спрямовуючи зусилля на те, щоб "помочь воспитать истых коммунистов, победить старый порядок и вести дело строительства социализма без эксплуататоров и помещиков, где библиотека составляет важнейшее звено в коммунистическом строительстве, является кузницей, где выковываются и оттачиваются орудия классовой борьбы", адже "книга была, есть и будет орудием классовой борьбы до уничтожения классового общества".

Але далі за темою вибору книг на щит більшовицької пропаганди як зразок виноситися "Сборник харьковских учительниц "Что читать народу?" (под ред. Алчевской, том 1), в якому "жизнь приобрела совершенно новый смысл — ...борьбу с самодержавием как основную задачу практической работы".

Цікавою є уміщена у статті анкета, що проводилася ще у 1914 році серед "крестьян Новоузенского земства..." з метою з'ясувати: "какие книги им нравятся". Опитувані — 1500 осіб — серед улюблених письменників назвали М. Рубакіна і М. Горького, зазначивши, що "главным злом современной жизни считаю самодержавие и в книгах ищу средства против этого врага". Проблеми читання "Красный библиотекарь" порушував і в наступних публікаціях, зокрема "Как читать книгу и газету военным".

"Что читают женщины" цікавить Л. Когана. Жінок, за результатами анкетного аналізу, цікавили видання, зовсім не революційного змісту: "Мне на революционную тему не давайте"; "Мне, пожалуйста, книгу с хорошим концом"; "Дайте лучшее из иностранной литературы"; "Хорошенькое что-нибудь. О войне не хочу и чтоб революционеров не было". За назвами найпопулярнішими були книги: "Маленькая женщина большого дома", "Былое и думанное", "Мария Магдалина", "Альберта", "У последней границы", "Манекен", "Зеленая шляпа". Ось до чого привела "свобода" у виборі книг з так званої беллетристики. Засуджуючи "ганебний стан", "антиреволюційний дух", автор радить бібліотекарям: "Пуская книгу в оборот, необходимо снабдить ее провокационным отзывом "читателя". В процессе выдачи необходимо наблюдение за листами отзывов, необходим их просмотр, смена, дополнение и т. д. Только тогда они выполнят свое назначение на все 100%. Ленинградские профсоюзные библиотеки вступили на новый путь сбора читательских отзывов — очередь за библиотеками других городов".

Сторінки "Красного библиотекаря" переповнені картограмами, схемами, анкетами із теорії і практики бібліотечної роботи. Стаття "По библиотекам Харькова" у 7 номері була

* Закінчення. Поч. див.: Вісник Книжкової палати. — 2012. — № 8. — С. 40—43; № 12. — С. 32—35; 2013. — № 4. — С. 38—41.

присвячена "Детскому отделению государственной библиотеки", що існує із 1917 року, де "Литературные суды" имеют большой успех среди массового читателя. Интересен суд над "Макаром-Следопытом" Остроумова, происходивший в три приема. Судили Макара за его поведение в 1-й части повести, во второй — судили само произведение автора. Все три раза Макар получил оправдательный приговор. "Живая библиография" часто практикующая в читальном зале, также является одним из способов руководства чтением ребят..., где время от времени устраиваются инсценировки, связанные с работой библиотеки. Такова инсценировка литературных судов "Суд над неаккуратным читателем". Особисто я вважаю це явище принизливим для дитини, але у бібліотекарів, які працювали наприкінці двадцятих років, була інша думка й вони широко практикували таку форму, мало того, провокували ці ганебні явища, а окремі автори як В. Кордес-Борисова ще й оспівували їх.

Закінчуючи дитячу тему, звертаю увагу на статтю Д. Чупіріна "Детские библиотеки СССР" (№ 12) про "формы и методы библиотечной работы с детьми", "приемы рекламы и рекомендации книг" аж на 14 сторінках.

21 березня 1927 року "Главполитсовет созывает Всероссийский съезд избачей. На съезд вызывается 30 волостных библиотечек". Далі повідомляється про те, що "Деревенским отделом выработано положение о волостной библиотеке, разработан план "Настольной книги деревенского библиотечкаря". По постановлению редакционной коллегии журналам "Изба" и "Читальня" с февраля месяца 1927 года в журнале отводится по 8 страниц для статей о библиотечной работе в деревне".

У розділі "Библиотечное дело за рубежом" привертає увагу публікація "Почему детям нравятся те или иные книги? В. Федяевской: "Изучение детских читательских интересов является одним из злободневных вопросов как у нас, так и в Америке". Далі подано "Американское обследование", у результаті якого з'ясувались дві найбільш читані книги: "Виннетский список книг"; "Детское чтение. Путеводитель для родителей и учителей". Бібліотечній справі у США журнал присвятив ще одну публікацію: "50-летний юбилей Американской библиотечной ассоциации" (№ 4). У 1926 році кількість членів АБА¹ становила 10 тис. осіб, а щорічний бюджет книгозбірень виріс до 400 тис. доларів, не враховуючи пожертв, як, наприклад, від Карнегієвського фонду — один мільйон доларів США до ювілею АБА. Нашій Українській бібліотечній асоціації такі б кошти та бюджети... Ото був би розквіт бібліотечної справи в Україні!

Подаючи такі статті, часопис намагався поширити й ознайомити спеціалізовані бібліотеки для дітей в СРСР із кращим зарубіжним досвідом американських бібліотек та бібліотечних фахівців. Вітчизняного ж до 1917 року, на переконання тодішніх радянських ідеологів та бібліотекознавців нової радянської доби, у Російській імперії не існувало.

До 10-ї річниці Жовтневої революції "Красный библиотечкарь" присвятив дві "забійні" статті автора Т. Банка. "Общие вопросы" бібліотечної справи розглянув у своїй публікації П. Гуров. Н. Крупська та Л. Чупіріна зацікавили увагу на роботі з юними читачами, яким продовжувати справу Великого Жовтня.

Заслугове на увагу стаття Г. Тиссен "50-летний юбилей Черниговской центральной библиотеки им. В. Короленко", створеної в 1877 році "наиболее передовой частью местной интеллигенции". Хто відносився до цієї "передової" частини, автор не назвала і не подала відомості про них.

"Опыт рекламы в Америке", пропагований П. Довнар-Рович, не можна порівнювати з досвідом реклами бібліотек

Півдня України, але багато що із американського досвіду бібліотечної реклами запозичено і сьогодні подається як ноу-хау саме бібліотеками з цього регіону. Бажаючи можуть пересвідчитись, читаючи як "Красный библиотечкарь", так і деякі публікації колег з південних областей України.

Як завжди, цікавим у "Красном библиотечкаре" був розділ "Библиотечная техника" — про "рационализацию в библиотечной работе", де приводяться приклади щодо "нововведения в библиотеках", "разделения труда", "о работе консультантов" в "читальном зале, его организации и технике". В. Кордес-Борисова "пройшла" "По библиотекам Харькова", загостривши увагу на "Харьковской государственной библиотеке им. В. Короленко", яка у 1927 році відзначила 40-літній ювілей: її, наголошує автор, заснували невідомі патріоти з-поміж "культурных слоев общества".

Журнал закликає бібліотекарів: "Крепите оборону страны", — і дає їм рекомендації, як це робити за допомогою книг М. Бухаріна, Ф. Кона, В. Рикова, Цейтліна, Моравінова, Понтера і багатьох інших знавців військової справи.

А це тим актуальніше, що в Європі набирає силу фашизм. Уперше на сторінках часопису "Красный библиотечкарь" це слово з'явилося у статті Л. Віленської "Фашизм и итальянские библиотеки": "Фашистская метла прошла по библиотекам. Выгнала прежде всего антифашистов. Провозгласили сокращение штатов и сбавили оклад ряду библиотечкарей. Началась фашистская эра...".

Про це, що так полюбують робити деякі бібліотеки сьогодні, у 1927 році пише Є. Рюмін у статті "Книга на улице": "Агитационно-зрелищная подкомиссия Юбилейной комиссии при Президиуме ЦИК СССР, в своих постановлениях обращает особое внимание на организацию массовых гуляний, карнавалов, шествий, массовых инсценировок и постановок. Задача в отношении библиотек выразится не только в рекомендации читателю соответствующей литературы, но и в активном участии библиотек в шествиях, гуляниях и инсценировках: "Книга на улице", "Библиотека в самую гущу демонстрантов", "Библиопробанда на улице", "Книга на суд читателя!", "Книга в массы" — вот рабочие лозунги библиотек..!" До цього часу вони діють у так званих рекламистів бібліотек, у деяких обласних та районних центрах. Однак доцільність відродження цих форм роботи, як на мене, питання суперечливе.

"Подорожуючи" часописом № 9 від 1927 року, читач має змогу ознайомитися зі статтями його постійних авторів А. Марголіної "Специальные детские библиотеки в Киеве до и после Октября" та "Не мытьем, так катаньем" Л. Хавкіної, в останній йдеться про переваги "общедоступности" радянських бібліотек, одна з них — надання безоплатних послуг.

У наступному році (1928) у практиці роботи радянських бібліотек було продовжено напрацювання минулих років, започаткувались нові форми, що й знайшло своє відображення на шпальтах "Красного библиотечкаря". Бібліотекарі виконували рішення XVI з'їзду ВКП(б) щодо культурної роботи на селі через "переход от мелкого индивидуального крестьянского хозяйства к крупному общественному хозяйству", де "достижение намечаемых планов, результатов немислимо без одновременного подъема культурного уровня населения, без широкого внимания к культурной работе".

Більшовицька влада не тільки віддавала належне культурній ділянці в ідеологічній роботі, а й всіляко сприяла її розвитку через бібліотеки як головні форпости комуністичної ідеології, а також заклади, що сприяють самоосвіті "людських мас" у СРСР. Велика ставка робилася на дітей і підлітків. "Формированию читательских навыков у детей и подростков" будівничої спеціалізованих бібліотек для дітей у соціалістичній Україні А. Марголіної "Красный библиотечкарь" присвятив аж 20 сторінок.

¹ АБА — Американська бібліотечна асоціація.

Спостерігались, як переконають публікації часопису, помітні "Достижения и перспективы библиотечного дела на Украине". Тож перегорнемо сторінки часопису... "Когда советская власть утвердилась на Украине, она получила весьма небогатое библиотечное наследство..., библиотечного дела не было, регулируемая государством библиотечная сеть отсутствовала..., количество массовых библиотек в городах и на селе было ничтожно...". Читаємо далі: "Необходимо подчеркнуть еще одну характерную черту деревенских библиотек на Украине: в них отсутствовали именно украинские книги. По существу не было разницы между книжным составом любой земской библиотеки Полтавщины и скажем Костромской губернии. Национальная политика царской власти с особенной яркостью сказывалась в деле книгоиздания: до революции 90% издававшихся на Украине книг выпускались на русском языке и только 3% — на украинском. Про ці негаразди з українською книгою в Україні до 1917 року писав часопис "Красный библиотекарь" у 1928 році.

Ознайомившись із підрубрику "Живые аннотации", яку вів В. Марков і де йшлося про "Постановочные комментарии" для любого рекомендательного списка к книгам на любые темы", маю пропозицію до "нинішніх продвинутих та креативних, сучасних бібліотекарів" — вивчити зміст "Живых аннотаций", впровадити в себе як інноваційні прийоми щодо поліпшення залучення читачів і видавати за своє ноу-хау, адже нове — це добре забуте старе...

Десятилетню Красной Армии и библиотечной работе посвященный весь другой номер "Красного библиотекаря". "Десятилетняя годовщина вызывает в среде трудящихся повышенный интерес к Красной Армии, к вопросам обороны страны", наголошується в одній з публікацій.

Тим, хто цікавиться нововведенням в бібліотечній справі, варто ознайомитися з розділом "Резолюции конференции по рационализации библиотечной работы" по "Докладу о централизации библиотечной техники и рационализации работы на абонементе". У розділі "Теория и практика библиотечной работы" "тон" за традицією "задають" статті Н. Крупської, С. Тимаркіної, В. Штерна. Вивченням читача займалися Варанкін, Д. Ігудесман. "Работой с детьми" — Л. Чупиріна, П. Аверін, Г. Павлов, А. Марголіна. Всі вони підкреслювали, що "школьные работники через ребят почувствовали, что детская библиотека через выдаваемые книги повышает работоспособность ребят в школе, углубляет школьные знания, повышает квалификацию учащихся".

Розділ "Теория и практика библиотечной работы" представлено публікаціями Л. Мендельштама, Л. Віленського, В. Чорнолузького та інших авторів. Б. Мамаєв розповідає про досвід "Живой работы с книгой": "...тов. Родичев... давно добывает книгу всюду, где можно. Дошел до Крупской и убедил ее отпустить недурную библиотеку для села. Недавно подписался на "Крестьянскую сельскохозяйственную энциклопедию" через "Книгосилку"². Книги для тов. Родичева важны не сами по себе, а только как орудие агрокультуры". На жаль, нині система книгрозповсюдження в Україні зруйнована, закривають або захоплюють книгарні, відкриття нових стає подією. Проблема "Беспризорных книг" існувала вісім з половиною десятиріч, про неї розповідається в однойменній статті, де вимальовується сумна картина: "...глухая станция Сызрановяземской железной дороги, чернозем, грязь. В одном из домов барской усадьбы — библиотека. Имеется семь тысяч томов. Общий вид неопрятный, растрепанный. Жаль смотреть на эти обреченные книги. Никто не заботится об их сохранности. Это далеко не

единичный случай. Вот в стороне от больших дорог, среди полей и оврагов — большое село Сороченка. Числится библиотека — 2300 томов. Отдельного библиотекаря нет. Библиотекой заведует избач". Майже схоже на наше українське ноу-хау під назвою "Клуб-бібліотека" після так званої оптимізації, де людина — нефахівець і працює на 0,5 посади бібліотекаря і на 0,5 посади клубного працівника. При цьому не отримує надбавок за вислугу років, посадової інструкції, зокрема бібліотечної, юридично не існує.

Але знову звернемося до аналізованої публікації.

"Я видел не мало "беспризорных" передвижек. Многие из них не оправдывают своего названия, т. к. не возвращаются, а, попав на место, тают, не двигаясь никуда. Но стоит ли писать о них, если даже в более крупных библиотеках и книги, да и сами библиотекари зачастую "беспризорные". Ось такий висновок у 1928 році робить книгоноша тов. Родичев. Гірші традиції тодішньої бібліотечної справи живуть й понині. Але не все так погано у бібліотечній справі було у ті далекі роки. У цьому нас переконає В. Кордес, яка розповідає про досвід роботи Дитячої бібліотеки Центральної транспортної профспілки: в "...железнодорожной школе в 2-комнатках приютилась детская библиотека Центрапроса". Здесь нет пестрых плакатов, затейливых объявлений, воззваний и прочих украшений, которыми порой изобилуют детские библиотеки Москвы.

Но познакомившись с библиотекой поближе, невольно удивляешься широте и глубине работы, которая ведется в этих тесных, скромных комнатках. "Главной задачей нашей библиотеки, — говорит заведующий, — является не обслуживание наибольшего количества числа детей, а исследование вопросов детского чтения. Отсюда опытный характер работы и ограниченное число подписчиков индивидуального и коллективного абонемента. Библиотека проводит большую работу по вопросу изучения читательских интересов и руководству чтением". Позитивний досвід пропаганди книги і читання було здобуто й у залізничній школі № 2 ім. Бойченка Кагановицького³ району м. Києва, прекрасна бібліотека і чудовий бібліотекар — Д. Ружичнер, вона ж викладач історії. Дора Семенівна давала нам, юним читачам, свободу у виборі книг, нікого не "давила" своїми настановами і спілкувалася з нами як з рівними, поважаючи нашу думку... Саме їй я завдячую за прищеплення любові до історії, книги і бібліотеки.

Але повернемося до "Красного библиотекаря" за 1928 рік. В "Официальном отделе" надруковано "Проект нормальных штатов". "Главполитпросветом совместно с Цекпросом, — зазначається в публікації, — на основании норм, выработанных местами, намечены следующие нормы штатов для разных библиотек". Далі подані проекти для різних рівнів бібліотек. І через 85 років стикаємося з аналогічними проблемами, порушеними у статті О. Клименко "О библиотечном маклерстве. В погоне за нулями" (№ 7). Авторка порівнює виступи в московських клубах одного маклера на ім'я Тео Бертон, "демонстрировавшего свое татуированное тело, на котором, афиши вешали, 15 000 000 уколов. Для 15 млн. видимых точек нужна площадь по меньшей мере 15 кв. м. 15 млн уколов — это 2½ года ежедневной работы без опусков, без прогулов, при невероятной производительности труда. Но составитель афиши знал, что люди любят потрясающие величины, астрономические цифры, и нарочно пристегнул гастролеру шесть нолей". А далі ще цікавіше. "Мы, городские библиотекари, тоже порой рабелепствуем перед нулями и в погоне за грандиозными отчетными цифрами склонны проделывать самые недоброкачественные и недостойные трюки", — наголошує О. Клименко. Вона виносить

² Книгосилка — Всеукраинский книготорговый издательский союз — центр культурной и книжной работы всех отраслей украинской кооперации.

³ Колишня назва Подільського району.

на розсуд бібліотекарів "восемь эпизодов маклерства в библиотеках", в яких "библиотекари, придающие, увы, слишком большое значение размаху дела, его количественному эффекту, просветлели; ах, как хорошо работаем. Боюсь, что мы чрезмерно ценим количественный успех работы и ради накопления многочисленных отчетных цифр идем на такие вот библиотечные (библиотечные ли?) операции в широком масштабе. Пусть результаты будут никчемными, но пусть нулей будет много-премного. Тогда в очередном отчете можно будет козырнуть умопомрачительными цифрами с несколькими нулями. А в погоне за нулями мы не замечаем, что качественная ценность работы только вот к этим нулям и сводится...". Актуальність порушених О. Клименко проблем не зникла й дотепер.

Ця стаття викликала потужний резонанс у бібліотечній громадськості тодішнього СРСР. Відповідь на неї не забарилася. У № 8 "Красного библиотекаря" в розділі "На темы дня" було надруковано "Ответ на статью А. Клименко. О библиотечном маклерстве или кое-что о полезности острословия" (Т. Банк). Опублікувала статтю, висловила свою думку, що не збігається із загальноприйнятими поглядами, а найголовніше, із офіційною точкою — отримай по заслугі... Боже, як це все знайомо...

Розділ "Библиотечное дело за рубежом" вміщує статтю Г. Едді "Библиотечное строительство в Калифорнии", де із 1850 року, часу заснування штату, до 1928 року бібліотечна справа була спрямована на якість роботи з читачем, де бібліотекар вивчає "нужды и желания читателей". А чому ж не застосувати у себе в бібліотечній Україні методи і принципи роботи, розроблені в штаті Каліфорнія понад століття тому.

Зміст роботи бібліотек в 1928 р., як і в попередніх роках, був спрямований на боротьбу "за культурный быт". Методи і принципи цієї боротьби книгозбірень, зокрема з таким соціальним злом, як наркотики; підготовка "красноармейцев-отпускников в качестве деревенских книгонош" — матеріали на цю тему заповнюють шпальти часопису. Таблиці, таблиці, таблиці... Ними рясніють сторінки журналу. Ось одна з них: "Мужчины, женщины, без указания пола" — виявляється у 1928 році були таблиці, де рахувалася й така категорія читачів... Стаття Н. Крупської "Роль детской библиотеки и библиотекаря в современных условиях" була актуальною для викладачів кафедри дитячої літератури в інститутах культури аж до 1991-го року — розпаду СРСР.

"Очередные задачи детских библиотек", розроблені М. Смушковою — редактором часопису, — також були надруковані у виданні. До арешту авторки залишилось мало часу. Дванадцятий номер "Красного библиотекаря" був присвячений "самобичеванию себя самого": "Под знаком самокритики", "Воспоминания" и "Литература по контракции посевов" — ось заголовки уміщених у ньому матеріалів.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що ювілейний 1928 рік для "Красного библиотекаря" був якийсь буденний. Зникли поїздки "за бугор", а з ними і репортажі із-за кордону Л. Хавкіної-Гамбургер. Підтягли самокритику і контроль за читацькими запитами. Як і в попередні роки, велику увагу приділяли роботі бібліотек для дітей — цих своєрідних вихователів майбутніх тимурівців, корчагінців.

Загальносоюзна боротьба зі шкідництвом не оминула й бібліотеки, діяльність яких була спрямована проти "книжных вредителей", у яких книги затримувались у "читательских лапах", у так званих "должниках", які використовували "книги на завертку мяса", а "кино и радио" перебували "на службе у библиотеки". Вона ж була частиною суспільства, використовувалася його правлячою партією для утвердження панівної ідеології. І, як показує досвід, досить успішно.

Список використаної літератури

1. *Красный библиотекарь* / Главполитпросвет. — 1927. — № 1—12; 1928. — № 1—12.
2. *Зніщенко М. П.* Педагогічні аспекти в бібліотечній діяльності Д. Ю. Доброї : навч. посіб. для студ. вузів / М. П. Зніщенко. — К. : Смолоскип, 1999. — 140 с.

В статье исследуется становление и развитие библиотек в Украине в советское время, изложенное на страницах специализированной прессы, в особенности журнала "Красный библиотекарь", проблем этого процесса. Анализируются архивные материалы, которые относятся к истории библиотечного дела.

Formation and development of libraries in Ukraine during Soviet period and problems of this processes are analyzed, this article based on information in particularized press (especially on magazine "Red librarian" ("Krasnyi bibliotekar"). Archive materials dedicated to the history library science are also analyzed.

Надійшла в редакцію 14 лютого 2013 року